

ŽELJKO TOMIČIĆ

Institut za arheologiju  
Ljudevita Gaja 32  
HR-10000 Zagreb  
zeljko.tomicic@iarh.hr

## O KASNOSREDNJOVJEKOVNIM KNJIGAMA IZ BENEDIKTINSKOG SAMOSTANA SV. MIHOVILA ARKANĐELA NA RUDINI KRAJ POŽEGE

UDK 904:73.023.3 (439.24:497.5 Rudina) "14"  
Izvorni znanstveni rad

*Položaj Rudina na jugoistočnoj padini Psunja uvršten je odavna u opću kulturno-povijesnu sliku Europe, poglavito poradi osebujnog ansambla sakralne kamene skulpture tzv. rudinskih glava, otkrivenih uz tlocrt velike romaničke crkve, unutar jedinstvenog benediktinskog samostanskog kompleksa sv. Mihovila Arkanđela. Sustavna višegodišnja istraživanja Dubravke Sokač-Štimac, marljive arheologinje Gradskoga muzeja u Požegi na položaju Rudina, pružila su uvid u dijelove arheološkog, povijesno-umjetničkog i inog fundusa, koji nas uvodi i u, donedavna, neprepoznate primjerke unikatnog umjetničkog-obrtnog stvaralaštva. Riječ je o skupini kovinskih izrađevina koje su u kasnom srednjovjekovlju predstavljale važne detalje opreme, tj. ojačavanja i ukrašavanja uglova korica nabožnih knjiga. Gradski muzej u Požegi u stalnom postavu Arheološkog odjela kao i u depozitariju ima izložene, odnosno pohranjene dragocjene dokaze o postojanju pismenosti u okviru benediktinskog samostanskog sklopa na Rudini. Autor podrobno analizira dostupne nalaze okova uglova knjiga i prepoznaje u istima određenu tipologiju koja upućuje na opravdano mišljenje kako je riječ o postojanju nekoliko različitih tipova okova, vjerojatno, nabožnih knjiga, koje su bile korištene u posljednjim desetljećima 15. stoljeća u benediktinskom samostanu sv. Mihovila Arkanđela. U radu se navode srodni primjerci okova knjiga koji dokazuju postojanje razgranane mreže njihovih korisnika diljem međuriječja Drave, Dunava i Save, poglavito u funkciji vjerskog obreda u samostanskim kompleksima, ali ponegdje i u sakralnim objektima uz dvorove najvišeg plemstva (Ilok, Orahovica-Ručica grad). Posebna vrijednost proučavane građe iz benediktinskog samostana na Rudini kao i sličnih u kasnosrednjovjekovnoj Slavoniji sadržana je u činjenici koju ista odašilje. Naime, riječ je o postojanju središnje vlasti u Budimu tijekom vladavine ugarsko-hrvatskog kralja Matije I. Korvina (1458.–1490.), koja je posredovanjem nadbiskupije u Ostrogona (Esztergom) u doba primasa Ivana Viteza na jasno određen način usmjeravala opremanje i ukrašavanje nabožnih knjiga i na ozemlju Slavonije. Brevijar iz Ostrogona u tom je smislu paradigma svim sličnim istodobnim knjigama nastalim potkraj 15. stoljeća, kako diljem Slavonije, tako i u onodobnom Prekodravlju i Potisju. Okovi uglova knjiga materijalno dokazuju izražene potrebe za postojanjem knjiga, odnosno specifičnom vrstom kasnosrednjovjekovne književnosti na tlu sjeverne Hrvatske koja je istodobna onoj na njezinom istočnojadranskom pročelju.*

*Ključne riječi: Slavonija, benediktinski samostan sv. Mihovila, Rudina, okovi knjiga, kasni srednji vijek*

*Key words: Slavonia, Benedictine monastery of St. Michael, Rudina, book fittings, Late Middle Age.*

Dovoljan je pogled na povijesni zemljovid srednjeg Podunavlja, primjerice na prvu poznatu kartu Ugarske i Hrvatske (*Tabula Hungariae*), koju je između 1514. i 1520. god. u Beču izradio mađarski kartograf Lazarus, pa da postanemo svjesni bujnoga kulturnog krajobraza hrvatskog kasnoga srednjovjekovlja i, dakako, susjednog nam prostora Ugarskog Kraljevstva. U tom stoljećima udaljenom dobu u krajobrazu, posebice između tokova Drave, Dunava i Save, dominiraju, pored očuvane toponimije (ojkonimije, hidronimije), pretežito utvrđeni gradovi, samostani i usamljene crkve te trgovišta. U ranom novovjekovlju osmanska plima je s istoka preplavila okolna područja i potom međuriječje Drave, Dunava i Save – Slavoniju. Tada se na ovdje promatranom području oblikuje jedan doista »potonuli svijet« (ANDRIĆ 2001), koji će u početku zanimanja za prošlost biti tek predmetom pojedinih starinoznanaca i zaljubljenika u starine. Potkraj 20. i početkom našeg stoljeća pojačalo se zanimanje arheologa, povjesničara umjetnosti i povjesničara za preostatke poglavito tvrdih plemićkih gradova raspoređenih u središnjem gorskom sklopu dravsko – savskog međuriječja (Orahovica – *Ružica grad*) (RADIĆ – BOJČIĆ 2004: 77), posebice Papuka (ANDRIĆ 2008: 55–112; 2009: 57–98) te uz desnu obalu Dunava u Iloku (TOMIČIĆ 2004: 143–176). U međuprostoru nazirali su se ruševni ostaci ili u toponimiji prepoznavali položaji pojedinih samostana i sakralnih objekata, a otkrivani su, poglavito slučajno, skupni nalazi novca. Poneki od tih samostanskih kompleksa, poput onoga koji se krio u toponimu *Rudin Grad*, vidljivom na povijesnom zemljovidu tzv. Jozefinskog katastra zapadno od Požege, postali su poprištem višegodišnjeg zanimanja i sustavnog istraživanja benediktinskog samostanskog kompleksa sv. Mihovila Arkandela na *Rudini* (SOKAČ ŠTIMAC 1997: 17–24) (sl. 1).<sup>1</sup>

Istraživanja nepokretnog kulturno-povijesnog naslijeđa, tih dragocjenih zatvorenih cjelina u međuriječju Drave, Dunava i Save, zahvaljujući suvremenim istančanim arheološkim i interdisciplinarnim metodama podarila su nam jasniji uvid u pokretnu arheološku građu koju su čuvale. Unutar toga bogatog fundusa pokretnih nalaza sasvim izuzetno mjesto pripada sitnim, brončanim limenim umjetničko-obrtnim ruktovarinama koje su u središtu našeg posebnog zanimanja. Riječ je o okovima uglova korica knjiga koji su otkriveni, podjednako u duhovnim, kao i u svjetovnim središtima kasnoga srednjeg vijeka Slavonije kako su to pokazala naša novija istraživanja (TOMIČIĆ 2009: 747–776; 2010) i kartiranja (TOMIČIĆ 2009: zemljovid 1). Do sada nam je poznato sedam nalazišta te specifične i iskazljive spomeničke kategorije, koja omogućuje, donedavna, još potpuno neslućene poglede u intenzivan duhovni život našeg sjevera, uklopljenog u Ugarsko-Hrvatsko kraljevstvo tijekom vladavine Matije I. Korvina (1458.–1490.).

Među tim nalazištima kojima će se, zahvaljujući svojevrsnom procvatu naše arheologije srednjovjekovlja i ranog novovjekovlja, sigurno pridružiti daljnji srodni nalazi, sasvim posebno mjesto pripada skupini brončanih limenih okova uglova od korica knjiga otkrivenih u okviru spomeničkog kompleksa benediktinskog samostana sv. Mihovila Arkandela na položaju *Rudina* zapadno od Požege. U okviru našeg uratka posvećenog poštovanoj kolegici Katici Simoni detaljnije se osvrćemo upravo na te unikatne rudinske nalaze.

Sustavna višegodišnja istraživanja Dubravke Sokač-Štimac, marljive arheologinje Gradsko-ga muzeja u Požegi na položaju *Rudina*, pružila su uvid u dijelove arheološkog, povijesno-umjetničkog i inog nepokretnog i pokretnog fundusa (SOKAČ-ŠTIMAC 1997: 17–24). Pored romaničkih i gotičkih građevinskih struktura benediktinskog samostana i pripadajuće romaničke bazilike s trima apsidama, poznatih na temelju povijesnih vrela u rasponu od 1210. do 1537. god. (ANDRIĆ 1998:

1 U novije doba zanimanje arheologa i konzervatora usmjerilo se pretežito prema podravskom dijelu Slavonije u kojem su istraživani važni sakralni objekti poput sv. Lovre s pripadajućim grobljem u Crkvarima kraj Orahovice, crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije s pripadajućim

samostanom franjevacu u Voćinu, sv. Petra u Kaptolu kraj Požege, potom crkve sv. Lovre u Požegi, odnosno kasno-srednjovjekovne crkve i višeslojnog groblja na položaju *Kliškovac* u Suhopolju.



Sl. 1 – Pogled iz zraka na spomenički kompleks benediktinske opatije sv. Mihovila Arkandela na položaju *Rudina*. Snimio Josip Sudić.

Fig. 1 – Aerial view of the site of St. Michael the Archangel's Benedictine Abbey at *Rudina* (photograph by Josip Sudić).

31–57), položaj *Rudina* zadužio nas je, što je posebice važno ponovno istaknuti, i prvim hrvatskim natpisom pisanim latinicom (+ BRAT + IAN), potom glagoljskim natpisom koji označava 1129. godinu te latinskim natpisom i bosančicom iz 15. stoljeća (KATIČIĆ 1994: 123; ANDRIĆ 1998: 32, b. 4; 2009: 477–488). Opatija sv. Mihovila Arkandela na *Rudini* podarila je kulturnom patrimoniju Europe dvadesetak, do sada otkrivenih, skulpturalno obrađenih konzola koje su krasile potkrovni troapsidalni vijenac velike romaničke bazilike. *Rudinske glave* i navedena vrlo rana svjedočanstva pismenosti tvore izuzetno bogatu i dojmljivu predodžbu o jedinstvenoj *vremenskoj kapsuli* – benediktinskoj opatiji sv. Mihovila Arkandela, koja nas je zadužila i materijalnim potvdama o postojanju jedinstvenih sićušnih tragova kasnosrednjovjekovne duhovnosti. Ti se nalazi svode na, donekadna, neprepoznate primjerke unikatnog umjetničkog-obrtnog stvaralaštva u funkciji opremanja knjiga 15. stoljeća (TOMIČIĆ 2009: 747–776).

Gradski muzej u Požegi u stalnom postavu Arheološkog odjela kao i u depozitariju ima izložene, odnosno pohranjene te dragocjene dokaze o postojanju knjiga u okviru samostanskog kompleksa na *Rudini*. Riječ je o skupini kovinskih izrađevina koje su u kasnom srednjovjekovlju predstavljale važne detalje opreme, tj. ojačavanja i ukrašavanja brončanim limenim uglovima i bočnim sponama korica nabožnih knjiga.

Naša detaljna analiza dostupnih nalaza okova uglova knjiga omogućila je prepoznavanje određene tipologije koja jasno upućuje na postojanje nekoliko različitih tipova okova, vrlo vjerojatno, od nekoliko nabožnih knjiga, koje su bile korištene u posljednjim desetljećima 15. stoljeća u opatiji svetoga Mihovila Arkandela.



Manjem broju nalaza okova uglova od korica knjiga, točnije dvama tipološkim inačicama primjeraka, kao i jednoj bočnoj sponi za učvršćenje korica, otkrivenim tijekom 1988. god. u refektoriju samostana na *Rudini*, smještenom u njegovom sjevernom krilu, posvetili smo nedavno našu pozornost (TOMIČIĆ 2009: 752, sl. 10., 1–3). Tom smo prigodom na temelju tipološke razlike naslutili realnu mogućnost postojanja dviju različitih knjiga, vrlo vjerojatno nabožnog karaktera, koje su bile korištene u samostanskom refektoriju. Na jednom od primjeraka prepoznat je ukras nalik četverolatičnom cvijetu (TOMIČIĆ 2009: 752, sl. 10., 2), kojemu smo otkrili tipološku srodnost u ponešto kvalitetnije izrađenom primjerku okova ugla korica od knjige pronađenom u zidanoj grobnici unutar crkve Svetoga Lovre u Požegi (TOMIČIĆ 2010: sl. 6).<sup>2</sup>

Skupinu rudinskih brončanih okova uglova korica knjiga čine četiri tipološki različita primjerka koje smo u našem radu prikazali na slikama broj 2, 3, 4 i 5. Dva su primjerka srodna i pokazuju na gornjoj plohi okova urezane ukrase nalik cvijetu s četiri latice u sredini kojega je tzv. umbilik (*lat.* umbilicus – pupak), okrugla konična izbočina ravnoga vrha (sl. 2 i sl. 3).<sup>3</sup> Daljnja dva



Sl. 2 – Opatija sv. Mihovila Arkandela na *Rudini*. Okov ugla od korica knjige s ukrasom nalik cvijetu s četiri latice. Snimio Hrvoje Jambreč.

Fig. 2 – The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. Fitting of the corner of a book binding decorated with a four petal flower. Photograph by Hrvoje Jambreč.



Sl. 3 – Opatija sv. Mihovila Arkandela na *Rudini*. Okov ugla od korica knjige s ukrasom nalik cvijetu s četiri latice. Snimio Hrvoje Jambreč.

Fig. 3 – The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. Fitting of the corner of a book binding decorated with a four petal flower. Photograph by Hrvoje Jambreč.

2 Zahvaljujem upravi Gradskog muzeja u Požegi, a posebice kolegicama arheologinjama Dubravki Sokač-Štimac i Mireli Pavličić, koji su nam omogućili uvid u pokretnu građu i raspoloživu dokumentaciju te objavljivanje iste. Tijekom pripreme našeg priloga, posvećenog kolegici Katici Simoni, upozoreni smo ljubaznošću Mirele Pavličić i na daljnje primjerke nalaza okova uglova i spona korica knjiga s položaja *Rudina*, pohranjenih u depou gradskog

muzeja u Požegi, koje smo uvrstili u naš prilog. Podjednako nas je kolegica Mirela Pavličić upozorila i na dragocjeni nalaz okova ugla korica knjige ukrašene s četiri latice iz crkve Sv. Lovre u Požegi.

3 Okovi s motivom četverolatičnog cvijeta pohranjeni su u Gradskom muzeju u Požegi pod inv. brojem 12.028 i 14.319. Primjerak s inventarskim brojem 12.028 objavili smo ranije (TOMIČIĆ 2009: 752, sl. 10., 2).

primjerka okova prepoznamo na osnovi različitih motiva, primjerice, hrastove grančice (sl. 4), odnosno grančice ljiljana vezane u snop iz kojega se bočno šire cvjetići sa šest latica (sl. 5). Jednostavnije djeluje primjerak s hrastovom grančicom i uobičajenim umbilikom te s perforacijama, odnosno prolamanjima lima poradi pojačanja ukupnog dojma plastičnosti (sl. 4).<sup>4</sup> Od te inačice je bolje kvalitete primjerak okova s motivom grančice ljiljana i dva bočno postavljena cvjetića s po šest latica (sl. 5). Taj je primjerak također izveden prolamanjem, ali mu je pored umbilika naglašen ukupni dojam i s tri izbočenja te valovitim bočnim ukrasom na duljim stranicama deltoidne plohe te trakom ukrašenom iskucavanjem, koja obrubljuje središnju kompoziciju. Umbilik je također obrubljen kružnim iskucanim ukrasom. Načinom i tehnikama ukrašavanja te motivom taj se primjerak bitno izdvaja unutar skupine okova s *Rudine*.



Sl. 4 – Opatija sv. Mihovila Arkandela na *Rudini*. Okov ugla od korica knjige s ukrasom nalik hrastovom listu. Snimio Hrvoje Jambrek.

Fig. 4 – The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. Fitting of the corner of a book binding decorated with an oak leaf. Photograph by Hrvoje Jambrek.



Sl. 5 – Opatija sv. Mihovila Arkandela na *Rudini*. Okov ugla od korica knjige s ukrasom nalik cvijetu ljiljana s dva bočna šesterolatična cvijeta. Snimio Hrvoje Jambrek.

Fig. 5 – The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. Fitting of the corner of a book binding decorated with a fleur-de-lys and two lateral flowers. Photograph by Hrvoje Jambrek.

Umbilik otesanog ravnog vrha je detalj koji je u pravilu zajednička pojava kod svih okova knjiga nastalih u posljednjim desetljećima 15. stoljeća, jer je njegova praktična funkcija bila prihvaćanje pognute knjige. Naime, knjige 15. stoljeća su na policama ležale vodoravno, dakle jedna na drugoj i to na spomenutim koničnim izbočinama otesanih vrhova koje su bile u pravilu na sva četiri ugla korica, kako na naslovnici, tako i na posljednjoj strani korica. U sredini naslovnice se u

<sup>4</sup> Okov je pohranjen u Gradskom muzeju u Požegi pod inventarskim brojem 12.027, a na njega smo se ranije već osvrnuli (TOMIČIĆ 2009: 752, sl. 10., 1).



Sl. 6 – 1. Opatija sv. Mihovila Arkandžela na *Rudini*. Bočna spona od korica knjige s otisnutim gotičkim slovom. Snimio Hrvoje Jambrek.

Fig. 6 – 1. The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. The clasp of the edge of a book cover with a Gothic letter. Photograph by Hrvoje Jambrek.



Sl. 6 – 2. Opatija sv. Mihovila Arkandžela na *Rudini*. Bočna spona od korica knjige s otisnutim gotičkim slovom. Snimio Hrvoje Jambrek.

Fig. 6 – 2 The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. The clasp of the edge of a book cover with a Gothic letter. Photograph by Hrvoje Jambrek.



Sl. 6 – 3. Opatija sv. Mihovila Arkandžela na *Rudini*. Bočna spona od korica knjige s tragom otisnutog gotičkog slova. Snimio Hrvoje Jambrek.

Fig. 6 – 3. The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. The clasp of the edge of a book cover with traces of the imprint of a Gothic letter. Photograph by Hrvoje Jambrek.

pravilu nalazio rombodni brončani limeni ukrašeni okov, također s umbilikom, kako bi težina daljnje knjige, položene na opisani primjerak, bila ravnomjerno raspoređena.

Radi pojašnjenja korice knjige u kasnom 15. stoljeću bile su sastavljene od drvenih dužica umotanih u kožu, tvoreći plohu određene veličine (primjerice 210 mm duljine i 170 mm širine) i debljine oko 10 mm. Na uglovima su se spomenuti trapezoidni, odnosno deltoidni brončani okovi, ukrašeni u raznim tehnikama, zakivali čavličima. To znači da su s gornje strane, ali i na bočnim presavinutim okomitim stranicama bile predviđene perforacije za čavlice duljine 10 mm. Pored urezivanja ukrasa, primjerice cvijeta s četiri latice, pojavljuje se i tehnika perforiranja površine, kako bi se na gornjoj plohi istaknuo, primjerice, motiv hrastove grančice ili naglasili dulji valoviti obodi. Daljnja je tehnika ukucavanje ili iskucavanje raznih ukrasa, poglavito kružića, potom šesterolatičnih cvjetića u kombinaciji s grančicom, ali i manjih dopunskih izbočina na glavnoj plohi okova. Na vrhu deltoidnog okova bila je predviđena rupica za zakivanje, tj. njegovo učvršćivanje na drvenu plohu naslovnice umotane u kožu. Ta je koža bila ukrašena tzv. »slijepim otiskom« (njem. Blinddruck), pa je s navedenim ugaonim i središnjim ukrašenim brončanim limenim ojačanjima ostavljala dojmljivu predodžbu. Na hrptu uveza su na ušćuvanim primjercima knjiga vidljiva četiri do šest izbočenja, tj. grebena nastala uslijed šivanja stranica na kojima je bilo u pravilu tiskano nabožno štivo. Konačno, na koricama knjiga koje su se otvarale i u to doba na desnoj strani, pojavljuju se tročlani pravokutni brončani limeni okovi s iskucanim gotičkim slovima u minuskuli (npr. M), obično na gornjoj pločici. Na zadnjoj strani korice knjige su se učvršćivale zakivanjem takvih pravokutnih spona pomoću tri čavlića.

Iz navedenog opisa koji je bio nužnost, poradi prepoznavanja načina opremanja knjiga u kasnom srednjem vijeku, razabire se i složenost takvoga postupka, ali i jedna opća pojava. Riječ je o postojanju određenih ishodišta, tj. radionica u kojima su skupine vrsnih obrtnika raznoga profila djelovale prema nekom zajedničkom likovnom programu, koji je za konačan cilj imao unificiranje duhovnog štiva. To unificiranje moralo je imati zajedničko duhovno, odnosno svjetovno ishodište.

U slučaju benediktinskog samostana sv. Mihovila Arkandžela, otkrivenog i istraživanog na položaju *Rudina*, valja naglasiti da je na svršetku kasnoga srednjega vijeka bio na jugozapadnom obodu Pečuške biskupije te nedaleko granice sa Zagrebačkom biskupijom, kao i međa požeške županije s križevačkom (ANDRIĆ 1998: 32). Nadalje, pored ranije navedenih epigrafskih dokaza s *Rudine*, valja se u ovom prikazu podsjetiti i važnog povijesnog podatka iz 1450. god. koji dokazuje postojanje starije samostanske pismohrane. Naime, spomenute su godine Turci porušili ili oštetili zgrade te spalili rudinski samostanski arhiv, a s njim i pisma o crkvenim povlasticama (ANDRIĆ 1998: 47, b. 70). Samostanski arhiv mogao se nalaziti u blizini blagovaonice, tj. refektorija, na sjevernoj strani spomeničkog kompleksa, odnosno alternativno i u njegovom zapadnom krilu. S obzirom na podatke u svezi otkrića okova upravo u refektoriju, skloni smo pretpostaviti da se i pismohrana, nakon one postradale prigodom rušenja izazvanog požarom 1450. god., obnovila na starom mjestu. Nakon pustošenja sredinom 15. stoljeća, zaslugom kasnijih dobročinitelja te patrona, arhiva, tj. knjižnica samostana mogla je biti obnovljena knjigama kojima su pripadali otkriveni brončani ugaoni okovi korica ali i bočne spona. To obnavljanje knjižnog fonda samostana uslijedilo je, po našem uvjerenju, u posljednja tri desetljeća 15. stoljeća. Naime, prema do sada objavljenim analogijama primjeraka okova uglova korica knjiga, srodnih rudinskim, dobiva se približan okvir moguće datacije knjiga kojima su pripadale.

Osvrnimo se u nastavku stoga nanovo na ranije spomenute brončane limene okove od uglova korica knjiga iz refektorija samostana na *Rudini* i pronađimo im analogije u, do sada, objavljenom fundusu otkrivenom u međuriječju Drave, Dunava i Save (TOMIČIĆ 2009: 747–776). Pritom koristimo zemljovid rasporeda nalaza okova uglova i bočnih spona za knjige iz kasnosrednjovjekovne Slavonije (sl. 7).

Na prvom mjestu izdvajamo inačicu okova s motivom četverolatičnog cvijeta u središtu kojega je umbilik. Riječ je o dva primjerka iz rudinskog fundusa (sl. 2. i sl. 3), kojima ponešto kvalitetnije izrađenu analogiju pronalazimo u zidanoj grobnici unutar crkve sv. Lovre u Požegi na koju smo se nedavno osvrnuli (TOMIČIĆ 2010: sl. 3. i sl. 6). Posebice dragocjen podatak pruža nam radioizotopsko datiranje antropološke građe iz navedene grobne cjeline u sv. Lovri u Požegi, koji obuhvaća vremenski okvir od oko 1470. do oko 1520. godine.

Sljedećoj inačici okova pripada rudinski primjerak s hrastovom grančicom (sl. 4) kojemu nalazimo zasada samo jednu analogiju. Posebice zanimljiv je i izrazito visoke umjetničko-obrtne razine primjerak ugaonog okova korica knjige otkriven u zapadnom dijelu dvorišta palače vojvoda Iločkih u Iloku (TOMIČIĆ 2009: 750–751, sl. 3). U njemu je središnji sadržaj motiv hrastove grančice.

Treća inačica rudinskog okova ukrašena je vegetabilnim motivom, tj. grančicom ljiljana vezanom u snop iz kojega se granaju dva šesterolatična cvjetića (sl. 5). Najbližu analogiju susrećemo u fundusu nalazišta Suhopolje-*Kliškovac* (TOMIČIĆ 2009a: sl. 11) i potom u oštećenom primjerku srodnog ukrasnog okova korica knjige iz zapadnog dvorišta palače vojvoda Iločkih u Iloku (TOMIČIĆ 2009: 751, sl. 3., 2). U zapadnom krilu srednjovjekovne palače Budima u »jami 34« otkriven je lijepi primjerak navedene inačice (HOLL 2005: 28., Abb. 31: 1; TOMIČIĆ 2009: 757, sl. 16, b. 20) koji se datira oko 1475. god. Imre Holl navodi istovrstan primjerak s ruba table korica jednog kodeksa pisanog 1470. god., koji se može vidjeti u knjižnici kralja Matije Korvina (HOLL 2005. bilj. 47; TOMIČIĆ 2009: 757, bilj. 20). Daljnju analogiju pronalazimo u srednjovjekovnom samostanu Alsórajk-Kastélydomb u grobnoj cjelini 273 (SZŐKE 1996: 278, 304., Tab. 139., 7; TOMIČIĆ 2009: 757, sl. 17). Našoj skupini ukrasnih okova iz međuriječja Drave, Dunava i Save te susjednog nam mađarskog prostora Zadunavlja pridružujemo inkunabulu iz 15. stoljeća pohranjenu u Univerzitetskoj knjižnici u Altoni u Hamburgu, koja daje jasan uvid u izgled





Sl. 7 – Zemljovid kasnosrednjovjekovne Slavonije s rasporedom nalaza okova uglova od korica knjiga s motivom hrastove grančice (◇), cvijeta s četiri latice (◆), ljiljana (△) i preklopnih bočnih spona (□). Nalazišta: 1- Ilok, dvor vojvoda Iločkih, 2- Sotin, 3 – Čepin – *Ovčara*, 4 – Orahovica – *Ružica grad*, 5 – Suhopolje – *Kliškovac*, 6 – Opatija – sv. Mihovila Arkandela na *Rudini*, 7 – Požega, crka Sv. Lovre. Prema zamisli autora – oblikovao Hrvoje Jambreč.

Fig. 7 – Distribution map of fittings of book bindings in the late mediaeval Slavonia, with the oak leaf motif (◇), four petal flowers (◆), fleur-de-lys (△), and side clasps (□). Sites: 1- Ilok, the palace of the Dukes of Ilok, 2- Sotin, 3 – Čepin – *Ovčara*, 4 – Orahovica – *Ružica Castle*, 5 – Suhopolje – *Kliškovac*, 6 – The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*, 7 – Požega, St. Lawrence's Church. Designed by Hrvoje Jambreč following the author's instructions.

opremljene knjige kasnoga srednjeg vijeka (TOMIČIĆ 2009: 754., sl. 12., bilj. 11). Na uglovima te inkunabule vidljivi su ukrasni okovi s motivom ljiljana, analogni našoj rudinskoj inačici.

Do sada navedeni nalazi okova za uglove korica knjiga s prostora Ugarske opredjeljuju ih u vremenski okvir od oko 1469. do oko 1475. god. Na taj način dobivamo relativno pouzdana uporišta i za datiranje analognih primjeraka iz *Rudine* te Iloka i Suhopolja-*Kliškovca*. Nešto mlađem primjerku pripada prva hrvatska tiskana knjiga – glagoljska inkunabula *Misal po zakonu rimskoga dvora*, iz 1483. god. na kožnom ovitku koje su vidljiva dva kovinska ugaona okova s motivom ljiljanova cvijeta, identična primjerku iz *Rudine* (BRATULIĆ – DAMJANOVIĆ 2005: 175–176; TOMIČIĆ 2009: 755., sl. 13., 1–2, bilj. 13).

Pored ugaonih okova korica knjiga u refektoriju samostana sv. Mihovila Arkandela na *Rudini* otkrivena su i tri primjerkna pravokutnih limenih brončanih okova, tj. dijelova tročlanih bočnih spona za zatvaranje korica knjiga (sl. 6., 1–3). Na dvama su primjercima pored perforacija za umetanja čavlića za zakivanje u drvenu podlogu korica utisnuti ukrasi gotičkim slovima nastalim





Sl. 8 – Brevijar iz Ostrogon (Breviarium Strigoniense). Tiskao Erhard Ratdolt iz Augsburga u Veneciji 1480. god. po nalogu kralja Matije I. Korvina. Prema *Matthias Corvinus, the King*, 2008.

Sl. 8 – The Esztergom Breviary (*Breviarium Strigoniense*). Printed by Erhard Ratdolt of Augsburg in Venice in 1480, following an order given by King Matthias I Corvinus. After: *Matthias Corvinus, the King*. 2008.

otiskivanjem matricom (sl. 6., 1–3).<sup>5</sup> Diljem međuriječja Drave, Dunava i Save do sada smo registrirali navedene primjerke spona na lokalitetima Sotin (TOMIČIĆ 2009: 754, sl. 11), Orahovica – Ružica grad (RADIĆ – BOJČIĆ 2004: 77), odnosno u Čepinu – Ovčari (*Seoba naroda i srednji vijek* 2009: 88, sl. 116).

Na svršetku našeg priloga možemo istaknuti kako se benediktinska opatija sv. Mihovila Arkandela na položaju *Rudina*, do sada već prepoznata kao slojeviti kulturno-povijesni otok u srcu Slavonije, skupinom od sedam primjeraka okova i spona koje smo prikazali i vrednovali, još jed-

<sup>5</sup> Na sl. 6., 1. prikazana je spona pohranjena u Gradskom muzeju u Požegi pod inventarskim brojem 12.029 koju smo ranije objavili (TOMIČIĆ 2009: 751, sl. 10., 3), a na sl. 6. 2 prikazana je spona pohranjena pod inventarskim

brojem 14.321. Treći je primjerak označen inventarskim brojem 14.322, a na njemu su dvije rupe za čavliće te pre-savinuta uža stranica s pravokutnom uskom perforacijom. Na sponi se ušćuvao i čavličić.

nom potvrđuje izvorom najiskazljivijih arheoloških, povijesno-umjetničkih i povijesnih spoznaja o kasnom srednjem vijeku promatranog prostora. Pored relativno bogatog likovnog programa i stilskog izričaja prepoznatog na okovima i sponama, nedostaju nam još uvijek podatci o potencijalnim naručiteljima knjiga kojima su pripadali ti zanimljivi detalji umjetničko-obrtne opreme. Mišljenja smo kako ih na prvom mjestu treba tražiti među brojnim patronima koji su se često smjenjivali, a posebno su navedeni u povijesnim izvorima (ANDRIĆ 1998: 31–57). Posebice se to može odnositi na razdoblje nakon stradanja samostana od strane Turaka 1450. godine, kada se pristupalo obnovi objekata toga kompleksa ali i postradalog arhiva. Među benefaktorima valja tražiti Cerničke, Tamásyje, Héderváryje. Nadalje, pouzdano nam nisu poznati niti bitni detalji o štivima koja su tvorila sadržaj knjiga. Ipak, na temelju srodnosti ukrasnih detalja, tj. okova koji stoje u prvom planu naše teme, mogu se naslutiti ishodišta temeljnih ideja i poticatelja istih. Njih valja tražiti u našem konkretnom slučaju, kao i za promatrano područje međuriječja Drave, Dunava i Save, prije svega, u svjetovnom i duhovnom središtu koje je promicalo ideje o unificiranju liturgijskih knjiga. To je svakako bio kraljevski dvor u Budimu u doba vladavine Matije I. Korvina (1458.–1490.), u kojem je 1479. god. kraljevskim nalogom potaknuta objava brevijara za dijecezu Ostrogona. Tako je po nalogu kralja Matije I. Korvina 1480. god. nastao *Breviarium Strigoniense*, paradigmatska nabožna knjiga koju je tiskao Erhard Ratdolt iz Augsburga u Veneciji (*Matthias Corvinus* 2008: 437, 10.18), tada najsnažnijem središtu knjigotiska u Italiji (sl. 8). U Ratdoltovoj oficini u Veneciji tiskano je s prostora Hrvatske djelo trogirskog patricija Koriolana Cipica, iz 1477. (PELC 2007: 549),<sup>6</sup> odnosno *Brevijar zagrebačkog biskupa Osvalda* iz 1484. god. (PELC 2007: 549).

Prema mišljenju vrsnog poznavatelja umjetnosti renesanse Milana Pelca u Ratdoltovoj, ali i u drugim mletačkim tiskarama povezali su se prekoalpski njemački i jadranski talijanski kulturni krug (PELC 2007: 549, bilj.1091). U te sinhronne kulturne krugove putem tiskanih ilustriranih knjiga uključuje se i hrvatska sredina sa svojim posebnostima – glagoljskim, odnosno ćirilskim pismom (PELC 2007: 549, bilj. 1091). Na temelju povijesnih izvornika (*Breviarium Strigoniense*) te pouzdanih arheoloških dokaza, primjerice, raznih inačica okova uglova i spona od korica knjiga, koje smo u našem radu detaljnije vrednovali na dragocjenim nalazima iz benediktinske opatije sv. Mihovila Arkandela na *Rudini*, ali i istodobnih analogija diljem kasnosrednjovjekovne Slavonije, prepoznamo kako je promatrani srednjoeuropski prostor kojega tvori Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo u epohi vladavine Matije I. Korvina (1458. – 1490.) tvorilo treći nezaobilazni kulturni krug. Tom kulturnom krugu pripadaju i tri primjerka nabožnih knjiga iz *Rudine* za koje nalazimo dokaze u njihovoj likovnoj, tj. umjetničko-obrtnoj opremi.

#### POPIS LITERATURE

ANDRIĆ, S.

- 1998. Benediktinski samostan sv. Mihovila Arkandela na Rudini. *Zlatna dolina: godišnjak Požeštine*, 4/1998, 1: 31–57.
- 2001. *POTONULI SVIJET. Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*. Zagreb, 2001.
- 2008. Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest (prvi dio). *Scrinia Slavonica. Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*. 8/2008: 55–112.
- 2009. Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest (drugi dio). *Scrinia Slavonica. Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*. 9/2009: 57–98.

6 *Petri Mocenici imperatoris gestae*.

- 2009. Početci književne kulture. Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacije, I. J. BRATULIĆ – S. ĆOSIĆ – I. ISKRA JANOŠIĆ – K. NEMEC (ur.). Zagreb, 2009: 477–488: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. Galerija Klovićevi dvori.
- Benediktinska opatija sv. Mihovila Rudina*. Požega, 1997.
- BRATULIĆ, J. – S. DAMJANOVIĆ, 2005 – *Hrvatska pisana kultura, Izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća*, 1. sv. (VIII.–XVII. st.). Križevci-Zagreb, 2005: 175–176.
- HOLL, I. 2005 – »Fundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda«. *Varia Archaeologica Hungarica* (Budapest), 17/2005: 28., Abb. 31:1.
- KATIČIĆ, R. 1994 – *Na ishodištu. Književnost u hrvatskim zemljama od 7. do 12. stoljeća*. Zagreb, 1994.
- Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490*. Exhibition catalogue. Budapest, 2008: 437, 10.18.
- PELC, M. 2007 – *Renesansa. Uspomeni Cvita Fiskovića*. Povijest umjetnosti u Hrvatskoj. Zagreb, 2007.
- RADIĆ, M. – Z. BOJČIĆ 2004 – *Srednjovjekovni grad Ružica*. Osijek, 2004.
- Seoba naroda i srednji vijek. Vodič kroz stalni postav*. Arheološki muzej Osijek. Osijek, 2009.
- SOKAČ-ŠTIMAC, D. 1997 – *Arheološka istraživanja na Rudini*, u: *Rudina – benediktinska opatija sv. Mihovila*. Požega, 1997: 17–24.
- SZÖKE, B.M. 1996 – Die Prämonstratenserpropstei von Alsó-Kastélydomb (U: B. M. SZÖKE). *Antaeus. Communicationes ex Institutio archaeeologico Acaademiae Scientiarum Hungaricae* 23/1996. Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahöter Becken, Südwest-Ungarn von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter Budapest, 1996: 251.–305.
- TOMIČIĆ, Ž.
- 2004. Regensburg – Budim – Ilok. Kasnosrednjovjekovni pećnjaci iz dvora knezova Iločkih dokaz sveza Iloka i Europe. Zusammenfassung: Regensburg – Buda – Ilok. Spätmittelalterliche Ofenkacheln vom Hof der Fürsten von Ilok – Bestätigung der Beziehungen zwischen Ilok und Europa. *Prilozi*, 21/2004: 143–176.
- 2009a. Suhopolje – *Kliškovac*: Od toponima do arheološke spoznaje! Summary: Suhopolje-Kliškovac. From Toponym to Archaeological cognition! *SP*, 3. ser., 36/2009.
- 2010. *O tragovima kasnosrednjovjekovne književnosti na području Požege*. U: *Zbornik 800-ta obljetnica Požeško-slavonske županije: Zavod za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Požegi*. Požega, 2010 (u tisku).

POPIS ILUSTRACIJA  
FIGURE CAPTIONS

Sl. 1 – Pogled iz zraka na spomenički kompleks benediktinske opatije sv. Mihovila Arkandjelana položaju *Rudina*. Snimio Josip Sudić.

Fig. 1 – Aerial view of the site of St. Michael the Archangel's Benedictine Abbey at *Rudina* (photograph by Josip Sudić).

Sl. 2 – Opatija sv. Mihovila Arkandjela na *Rudini*. Okov ugla od korica knjige s ukrasom nalik cvijetu s četiri latice. Snimio Hrvoje Jambreč.

Fig. 2 – The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. Fitting of the corner of a book binding decorated with a four petal flower. Photograph by Hrvoje Jambreč.



Sl. 3 – Opatija sv. Mihovila Arkandžela na *Rudini*. Okov ugla od korica knjige s ukrasom nalik cvijetu s četiri latice. Snimio Hrvoje Jambrek.

Fig. 3 – The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. Fitting of the corner of a book binding decorated with a four petal flower. Photograph by Hrvoje Jambrek.

Sl. 4 – Opatija sv. Mihovila Arkandžela na *Rudini*. Okov ugla od korica knjige s ukrasom nalik hrastovom listu. Snimio Hrvoje Jambrek.

Fig. 4 – The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. Fitting of the corner of a book binding decorated with an oak leaf. Photograph by Hrvoje Jambrek.

Sl. 5 – Opatija sv. Mihovila Arkandžela na *Rudini*. Okov ugla od korica knjige s ukrasom nalik cvijetu ljiljana s dva bočna šesterolatična cvijeta. Snimio Hrvoje Jambrek.

Fig. 5 – The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. Fitting of the corner of a book binding decorated with a fleur-de-lys and two lateral flowers. Photograph by Hrvoje Jambrek.

Sl. 6 – 1. Opatija sv. Mihovila Arkandžela na *Rudini*. Bočna spona od korica knjige s otisnutim gotičkim slovom. Snimio Hrvoje Jambrek.

Fig. 6 – 1. The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. The clasp of the edge of a book cover with a Gothic letter. Photograph by Hrvoje Jambrek.

Sl. 6 – 2. Opatija sv. Mihovila Arkandžela na *Rudini*. Bočna spona od korica knjige s otisnutim gotičkim slovom. Snimio Hrvoje Jambrek.

Fig. 6 – 2 The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. The clasp of the edge of a book cover with a Gothic letter. Photograph by Hrvoje Jambrek.

Sl. 6 – 3. Opatija sv. Mihovila Arkandžela na *Rudini*. Bočna spona od korica knjige s tragom otisnutog gotičkog slova. Snimio Hrvoje Jambrek.

Fig. 6 – 3. The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*. The clasp of the edge of a book cover with traces of the imprint of a Gothic letter. Photograph by Hrvoje Jambrek.

Sl. 7 – Zemljovid kasnosrednjovjekovne Slavonije s rasporedom nalaza okova uglova od korica knjiga s motivom hrastove grančice (◇), cvijeta s četiri latice (◆), ljiljana (△) i preklopnih bočnih spona (□). Nalazišta: 1- Ilok, dvor vojvoda Iločkih, 2- Sotin, 3 – Čepin – *Ovčara*, 4 – Orahovica – *Ružica grad*, 5 – Suhopolje – *Kliškovac*, 6 – Opatija – sv. Mihovila Arkandžela na *Rudini*, 7 – Požega, crka Sv. Lovre. Prema zamisli autora – oblikovao Hrvoje Jambrek.

Fig. 7 – Distribution map of fittings of book bindings in the late mediaeval Slavonia, with the oak leaf motif (◇), four petal flowers (◆), fleur-de-lys (△), and side clasps (□). Sites: 1- Ilok, the palace of the Dukes of Ilok, 2- Sotin, 3 – Čepin – *Ovčara*, 4 – Orahovica – *Ružica Castle*, 5 – Suhopolje – *Kliškovac*, 6 – The Abbey of St. Michael the Archangel at *Rudina*, 7 – Požega, St. Lawrence's Church. Designed by Hrvoje Jambrek following the author's instructions.

Sl. 8 – Brevijar iz Ostrogona (*Breviarium Strigoniense*). Tiskao Erhard Ratdolt iz Augsburga u Veneciji 1480. god. po nalogu kralja Matije I. Korvina. Prema *Matthias Corvinus, the King*, 2008.

Fig. 8 – The Esztergom Breviary (*Breviarium Strigoniense*). Printed by Erhard Ratdolt of Augsburg in Venice in 1480, following an order given by King Matthias I Corvinus. After: *Matthias Corvinus, the King*. 2008.

## SUMMARY

ON LATE MEDIAEVAL BOOKS FROM THE BENEDICTINE MONASTERY OF ST MICHAEL  
THE ARCHANGEL ON THE *RUDINA* NEAR POŽEGA

The site of *Rudina* on the southern slopes of the Papuk has long been on the general map of the cultural history of Europe, especially because of a characteristic ensemble of sacral sculpture, the so-called Rudina heads, discovered by the foundations of a large Romanesque church, within the unique monastery complex of St Michael the Archangel.

Systematic long-term excavations conducted by Dubravka Sokač-Štimac, a diligent archaeologist in the City museum of Požega on the site of *Rudine*, has allowed an insight into parts of archaeological, art-historian etc. assemblages, which has led us to – until recently – unknown examples of a unique artistic and craft production. We are referring here to a group of metal products that represented, during the Middle Ages, an important part of the outfit of religious books, used for the strengthening and decoration of book cover corners.

The City museum of Požega exhibits or keeps – in the permanent exhibition of its Archaeological department and in its depository – precious evidence for literacy within the Benedictine monastery complex at *Rudina*.

This paper thoroughly analyses the finds of book corner fittings and recognizes among them a certain typology that suggests a justified opinion that there were several types of fittings, most probably, of religious books used during the last decades of the 15<sup>th</sup> c in the Benedictine monastery of St Michael the Archangel. The paper enumerates similar examples of book cover fittings that confirm the existence of a wide-spread network of their users throughout the area between the rivers Drava, Sava and Danube, especially functioning in religious ceremonies in monastery complexes, but sometimes also in sacral objects affiliated to castles of the highest nobility (Ilok, Orahovica-*Ružica grad*).

A special importance of the objects from the Benedictine monastery at *Rudina* discussed in this paper, as well as similar late mediaeval objects from Slavonija, is contained within the message emitted by them. This is the fact of a central government in Budim during the reign of the Croatian-Hungarian king of Matthias Corvinus, that clearly – through the mediation of the Ostrogon (Esztergom) archdiocese during the term of *primas* John the Knight – governed the furnishing and decoration of religious books in the region of Slavonija also. The Ostrogon breviary is paradigmatic for all similar books made in the late 15<sup>th</sup> c., both in Slavonia and in trans-Drava and Tisa region. The book cover corner fittings are material evidences of the expression of a need for the books, that is, a specific late mediaeval literature on the territory of northern Croatia that is contemporary with that on its eastern Adriatic front.

Rukopis primljen: 1. IX. 2010.  
Rukopis prihvaćen: 20. IX. 2010.